

Статистичні класифікації у зовнішній торгівлі послугами, огляд та застосування

Розглянуто статистичні класифікації у зовнішній торгівлі послугами, показано актуальність структурування типів послуг у зовнішній торгівлі, проведено аналіз наукових джерел, де представлено спроби структурувати та класифікувати послуги, розглянуто Класифікацію зовнішньоекономічних послуг (КЗЕП), показано основні відповідності між секціями КВЕД та розділами КЗЕП.

Ключові слова: статистика зовнішньої торгівлі послугами, статистичні класифікації, класифікація зовнішньоекономічних послуг, структура послуг.

Світова торгівля послугами – специфічна форма світогосподарських зв'язків з обміну послугами, питома вага якої в загальному обсязі світової торгівлі складає 20–25% [2, с. 288]. Основним фактором, що обумовлює інтенсивність розвитку світової торгівлі послугами, є науково-технічний прогрес, який сприяє виникненню та виділенню в самостійні галузі абсолютно нових видів послуг, таких як комп'ютерні послуги, послуги інформаційних мереж, електронна торгівля, логістика (управління товарними потоками), глобальні транспортні системи тощо.

Статистика забезпечує науково обгрунтоване та оперативне відображення коливання цін на послуги у зовнішній торгівлі, вивчає процес їх руху в економічному та географічному просторі. Головною передумовою розвитку національної статистики, адаптованої до умов глобалізації світової торгівлі, є створення та впровадження гармонізованої з міжнародними стандартами системи статистичних класифікацій, які надають можливість змістовного статистичного аналізу стану торговельних відносин України, прогнозування їх розвитку, дослідження структури. Статистична інформація необхідна учасникам торговельних переговорів як орієнтир при розробленні конкретних зобов'язань у галузі торгівлі послугами та подальшого моніторингу їх виконання, а також змін, що можуть виникнути у кожному виді послуг. Статистична інформація щодо конкурентного розвитку зовнішньої торгівлі послугами не може розглядатися без її систематизації та логічного упорядкування, які забезпечують статистичні класифікації.

Мета дослідження – розглянути ключові міжнародні та вітчизняні стандарти та класифікації щодо зовнішньої торгівлі послугами, провести аналіз змін та нових положень, запроваджених у них, виділити значимі критерії з метою забезпечення інформації для прийняття рішень щодо встановлення пріоритетів та стратегій, оцінювання досягнутого ступеня лібералізації зовнішньої торгівлі послугами для конкретних послуг та ринків.

Класифікація послуг – процес розподілу видів послуг на окремі класи та категорії. В процесі класифікації послуг використовують різні критерії, основними з яких слід вважати класифікації К. Лавлока [5, с. 75], Т. Хілла [11], Ф. Котлера [4]. Автори цих робіт розробляли критерії класифікації на основі визначення та відбору найважливіших типологічних ознак послуг, які в подальшому розбиваються на складові одиниці (різновиди, групи).

Спроби структурувати та класифікувати послуги здійснено також в працях І. Міхалева [8, с. 6], В. Перепьолкіна [6, с. 77], Ю. Мельник [7, с. 73], Я. Остафійчука [9].

Проведений аналіз наукових джерел показав, що в різних країнах запроваджено аналогічні, але адаптовані до місцевої економічної практики класифікації послуг, які по-різному конкретизуються та доповнюються в залежності від потреб економічного аналізу. Проблема розроблення єдиних критеріїв та схем класифікації послуг поки лишається невирішеною. Спроби досягнути порозуміння у цьому питанні здійснювались секретаріатом Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ) за часів її існування. Так, у 1995 р. для країн-членів ВТО було розроблено документ під назвою “Перелік класифікаційних послуг за секторами”, до якого увійшли дванадцять категорій сфери послуг, які на той час забезпечували узгодженість країнам-членам ВТО при веденні торговельних переговорів [13, с. 17].

Однак система статистичних класифікацій не є статичною. Через зміни у світовій економіці виникає потреба в перегляді статистичних класифікацій, тому у 2001 р. Статистичною комісією ООН було прийнято “Керівництво зі статистики міжнародної торгівлі послугами”, в якому наголошувалось, що єдиний методологічний підхід до класифікації та статистичного обліку послуг сприятиме розвитку статистики міжнародної торгівлі послугами. Цей документ містив класифікацію зовнішньоекономічних послуг, що була гармонізована з Розширеною класифікацією послуг платіжного балансу (РКППБ) та Класифікацією основних продуктів (СРС).

Водночас державною службою статистики України було розроблено Класифікацію послуг зовнішньоекономічної діяльності (КПЗЕД), яку було введено в дію з I кварталу 1998 р. Основні секції КПЗЕД гармонізовано з КВЕД (ДК 009:96). З грудня 2012 р. набула чинності змінена редакція КПЗЕД, що має назву “Класифікація зовнішньоекономічних послуг” (КЗЕП) [3]. На сьогодні КЗЕП є основною класифікацією, яка визначає перелік категорій послуг, за якими проводиться державне статистичне спостереження зовнішньої торгівлі послугами.

КЗЕП застосовують для:

- групування видів зовнішньоекономічних послуг для забезпечення міжнародної зіставності даних;
- статистичного обліку операцій між резидентами та нерезидентами, способів поставки послуг, статистичного обліку вартісних оцінок, часу обліку операцій;
- складання компонентів поточних рахунків платіжного балансу;
- дослідження ринку, в якості індикаторів для оцінювання попиту на види послуг та прийняття управлінських рішень;
- складання системи національних рахунків;
- для економічних досліджень, зокрема в економічному прогнозуванні, економетричному моделюванні, для соціологічних досліджень.

Об'єктами класифікації КЗЕП є види зовнішньоекономічних послуг, що відповідають основним вимогам для складання платіжного балансу та системи національних рахунків.

У КЗЕП зовнішньоекономічні послуги розглядаються як товар, який не проходить митний контроль і на який не оформлюється вантажна

митна декларація. Послуги не набувають форми матеріальних об'єктів, на які поширюються права власності. Реалізація послуг та їх виробництво не відокремлені один від одного. Головним у торгівлі послугами є факт здійснення операції купівлі-продажу у межах діяльності суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності (резидентів та нерезидентів). Структурно КЗЕП складається з трьох блоків: коду послуги, який має ієрархічну систему класифікації та систему кодування з використанням цифрового коду, найменування послуги та її опису.

Структура КЗЕП містить 12 розділів послуг, що відповідають категоріям послуг, зазначених у РКППБ [12]:

1. Послуги з перероблення матеріальних ресурсів.
2. Послуги з ремонту та технічного обслуговування, що не включені до інших категорій.
3. Транспортні послуги.
4. Послуги з подорожей.
5. Послуги з будівництва.
6. Послуги зі страхування.
7. Послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю.
8. Роялті та інші послуги, пов'язані з використанням інтелектуальної власності.
9. Послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги.
10. Ділові послуги.
11. Послуги приватним особам, культурні та рекреаційні послуги.
12. Державні та урядові послуги.

Зміни структури КЗЕП та КЗЕП за класифікаційним рівнем надано у табл.1.

Таблиця 1

Порівняльна таблиця структури КПЗЕД та КЗЕП

Рівень структури \ Класифікації	КПЗЕД	КЗЕП
Секція	17	-
Розділ	59	12
Підрозділ	-	64
Група	106	-
Клас	49	231
Підклас	73	-

З табл. 1 видно, що КЗЕП містить 12 розділів, 64 підрозділи та 231 клас, а попередня версія складалась з 17 секцій, 59 розділів, 106 груп, 49 класів та 73 підкласів. Отже, зміни відбулись на рівні розділів та класів. До основних змін належать скасування у КЗЕП секцій, груп, підкласів та введення підрозділів.

Структура КЗЕП узгоджується з міжнародними та вітчизняними статистичними класифікаціями, що стосуються зовнішньої торгівлі

послугами, такими як Класифікація основних продуктів (СРС), версія 2; Міжнародна стандартна галузева класифікація всіх видів економічної діяльності (МСОК (Rev. 4)); Міжнародна стандартна класифікація занять (МСКЗ-2008); Розширена класифікація послуг платіжного балансу (РКУПБ-2010); Класифікація видів економічної діяльності (ДК 009:2010) (КВЕД); Класифікація країн світу (КС); Класифікація валют (КВ); Класифікатор організаційно-правових форм гос-

СТАТИСТИКА В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

подарювання (КОПФГ); Класифікатор об'єктів адміністративно територіального устрою України (КОАТУУ); Українська класифікація товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТЗЕД).

Важливо наголосити, що на сьогодні офіційні статистичні дані не дають точного уявлення про обсяги зовнішньої торгівлі послугами через низку обставин [1]:

- у випадку, коли послуги супроводжують поставку товару, вартість послуги включається до ціни товару (наприклад, послуги з перероблення матеріальних ресурсів, послуги зі страхування вантажів);

- іноді неможливо визначити вартість послуги товару (наприклад, послуги з лікування за допомогою ліків);

- важко обчислити заробітну платню іноземних працівників, яка була переведена ними в кра-

їну, з якої вони прибули (наприклад, заробітна платня прикордонних працівників);

- статистичний облік не охоплює доходи з банківських та страхових операцій, якщо вони реінвестовані в країні їх отримання.

Для часткового усунення вищезгаданих обставин, а також для задоволення потреб користувачів, включаючи надання відповідної інформації для потреб складання платіжного балансу та системи національних рахунків, у КЗЕП введено ряд довідкових статей, що напряму не стосуються операцій з послугами. Оскільки додаткові статті забезпечують корисну додаткову інформацію для аналітичних потреб, у тому числі для оцінювання якості даних, вони повинні складатися одночасно з відповідними основними статтями КЗЕП (табл. 2).

Таблиця 2

Довідкові статті КЗЕП

Код КЗЕП	Найменування довідкової статті	Опис довідкової статті	Призначення довідкової статті
01.01.1a	Вартість товарів, отриманих від замовника	Включає вартість товарів, придбаних замовником у резидентів країни, у якій цей товар переробляється (указується як <i>довідкова стаття</i> при зазначенні послуг для перероблення у внутрішній економіці).	Для визначення вартості послуг з перероблення товарів у внутрішній економіці.
01.01.1b	Вартість товарів, повернених замовнику	Включає вартість товарів, відправлених після оброблення (указується як <i>довідкова стаття</i> при зазначенні послуг для перероблення у внутрішній економіці).	
01.02.1a	Вартість товарів, направлених переробнику	Включає вартість товарів, направлених на перероблення (указується як <i>довідкова стаття</i> при зазначенні послуг для перероблення товарів за кордоном).	Для визначення вартості послуг з перероблення товарів за кордоном.
01.02.1b	Вартість товарів, повернених від переробника	Включає вартість товарів, повернених після переробки (указується як <i>довідкова стаття</i> при зазначенні послуг для переробки товарів за кордоном).	
06.1a	Страхові премії (внески)	Включає валову суму страхових премій, отриманих з усіх операцій страхування, пов'язаних зі страхуванням життя.	Для визначення вартості послуг зі страхування життя. Вартість послуг зі страхування життя визначається як розмір отриманих страхових премій, плюс надбавки на страхові премії, мінус страхова допомога, що підлягає сплаті, мінус збільшення (плюс зменшення) резервів страхування життя (акруарні резерви та резерви для страхування з правом отримання прибутку)
06.1b	Страхові виплати, відшкодування, у т. ч. ануїтети	Включає страхові виплати, відшкодування, у т. ч. ануїтети, що являє собою різницю між фактично сплаченими відшкодуваннями за звітний рік та звичайною сумою відшкодувань.	
06.2a	Страхові премії (внески)	Включає валову суму страхових премій, отриманих з усіх операцій страхування, пов'язаних з пенсійним забезпеченням.	Для визначення вартості послуг пенсійного забезпечення. Вартість послуг пенсійного забезпечення визначається як валова сума страхових премій мінус надбавки до внесків, плюс страхові виплати, відшкодування мінус поправка на зміни пенсійних прав.
06.2b	Страхові виплати, відшкодування	Включає страхові виплати, відшкодування, що являє собою різницю між фактично сплаченими відшкодуваннями за звітний рік та звичайною сумою відшкодувань.	
06.3a	Страхові премії (внески)	Включає валову суму страхових премій, отриманих з усіх операцій страхування, пов'язаних з обов'язковим соціальним страхуванням.	Для визначення вартості послуг обов'язкового соціального страхування. Вартість послуг страхування, пов'язаних з обов'язковим соціальним страхуванням визначається як валова сума страхових премій мінус надбавки до внесків, плюс страхові виплати, відшкодування мінус поправка на зміни пенсійних прав.
06.3b	Страхові виплати, відшкодування	Включає страхові виплати, відшкодування, що являє собою різницю між фактично сплаченими відшкодуваннями за звітний рік та звичайною сумою відшкодувань.	

СТАТИСТИКА В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

06.4a	Страхові премії (внески)	Включає валову суму страхових премій, отриманих з усіх операцій страхування, пов'язаних зі страхуванням вантажів та багажу.	Для визначення вартості послуг страхування вантажів та багажу. Страхування вантажів включає страхування від ризику крадіжки, пошкодження або іншої втрати вантажу. Вартість послуг страхування вантажів і багажу визначається як валова сума страхових премій мінус розмір страхових виплат, відшкодувань, мінус очікувані страхові відшкодування.
06.4b	Страхові виплати, відшкодування	Включає страхові виплати, відшкодування, що являє собою різницю між фактично сплаченими відшкодуваннями за звітний рік та звичайною сумою відшкодувань (указується як <i>довідкова стаття</i> при зазначенні послуги зі страхування вантажів та багажу)	
06.5a	Страхові премії (внески)	Включає валову суму страхових премій, отриманих з усіх операцій страхування, пов'язаних зі страхуванням транспорту.	Для визначення вартості послуг страхування транспорту. Вартість послуг страхування транспорту визначається як валова сума страхових премій мінус розмір страхових виплат, відшкодувань, мінус очікувані страхові відшкодування.
06.5b	Страхові виплати, відшкодування	Включає страхові виплати, відшкодування, що являє собою різницю між фактично сплаченими відшкодуваннями за звітний рік та звичайною сумою відшкодувань.	
06.6a	Страхові платежі (премії, внески)	Включає валову суму страхових премій, отриманих з усіх операцій страхування, пов'язаних із прямим страхуванням.	Для визначення вартості інших послуг з прямого страхування, не зазначених вище.
06.6b	Страхові претензії, відшкодування	Включає страхові претензії, відшкодування, що являє собою різницю між фактично сплаченими відшкодуваннями за звітний рік та звичайною сумою відшкодувань.	Вартість послуг цих послуг визначається як валова сума страхових платежів (премії, внесків), плюс надбавки за страховими преміями, мінус розмір страхових претензій (відшкодувань).
06.7a	Страхові платежі (премії, внески), які належать перестраховальників	Включає валову суму страхових премій, внесків, отриманих з усіх операцій страхування, пов'язаних із перестраховуванням.	Для визначення вартості послуг перестраховування. Вартість послуг перестраховування визначається як загальна сума страхових платежів (премії, внесків), які належать перестраховикам або отримані від перестраховальників, мінус комісійні, що підлягають сплаті, плюс надбавки за страховими платежами, мінус страхові виплати, відшкодування, що компенсовані перестраховиками або перестраховальникам.
06.7b	Страхові виплати, відшкодування, що компенсовані перестраховиками або перестраховальниками	Включає страхові виплати, відшкодування, що компенсовані перестраховиками або перестраховальниками.	
07.4a	Процентні доходи, отримані за наданими кредитами	Включає суму фактично сплачених процентів, отриманих за наданими кредитами.	Для розрахунку вартості умовно обчисленої послуги фінансового посередництва (УОПФП) за наданими кредитами.
07.4b	Обсяг кредитів, від яких отримано доходи	Включає вартість кредитів, від яких отримано доходи.	
07.4c	Процентні витрати, сплачені за залученими депозитами	Включає суму фактично нарахованих процентів, сплачених за залученими депозитами.	Для розрахунку вартості умовно обчисленої послуги фінансового посередництва (УОПФП) за залученими депозитами.
07.4d	Обсяг депозитів, від яких отримано доходи	Включає вартість депозитів, від яких отримано доходи.	

З табл. 2 видно, що довідкові статті введено до КЗЕП з метою підвищення якості обчислення вартості зовнішньоекономічних послуг. Додаткові статті забезпечують корисну інформацію для аналітичних потреб, у тому числі для оцінювання якості даних.

З метою зіставлення статистичних даних автором розроблено перехідні ключі між КЗЕП та КВЕД, основні відповідності наведено у табл. 3.

Таблиця 3

Основні відповідності між секціями КВЕД та розділами КЗЕП

Розділ КЗЕП		Секції КВЕД	
1	Послуги з перероблення матеріальних ресурсів	B	Добувна промисловість і розроблення кар'єрів
		C	Переробна промисловість
		E	Водопостачання; каналізація, поводження з відходами
2	Послуги з ремонту та технічного обслуговування, що не включені до інших категорій	C	Переробна промисловість
		G	Оптова та роздрібна торгівля автотранспортними засобами та мотоциклами, їх ремонт
		S	Надання інших видів послуг
3	Транспортні послуги	H	Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність
		D	Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря

СТАТИСТИКА В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

4	Послуги з подорожей	I	Тимчасове розміщування й організація харчування		
		H	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність		
		N	Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування		
		P	Освіта		
		Q	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги		
5	Послуги з будівництва	F	Будівництво		
		N	Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування		
6	Послуги зі страхування	K	Фінансова та страхова діяльність		
		O	Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування		
7	Послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю	K	Фінансова та страхова діяльність		
8	Роялті та інші послуги, пов'язані з використанням інтелектуальної власності	A	Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство		
		B	Добувна промисловість і розроблення кар'єрів		
		C	Переробна промисловість		
		D	Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря		
		E	Водопостачання; каналізація, поводження з відходами		
		F	Будівництво		
		G	Оптова та роздрібна торгівля автотранспортними засобами та мотоциклами, їх ремонт		
		H	Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність		
		I	Тимчасове розміщування й організація харчування		
		J	Інформація та телекомунікації		
		K	Фінансова та страхова діяльність		
		L	Операції з нерухомим майном		
		M	Професійна, наукова та технічна діяльність		
		N	Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування		
		O	Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування		
		P	Освіта		
		Q	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги		
		9	Послуги у сфері телекомунікацій, комп'ютерні та інформаційні послуги	R	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок
				J	Інформація та телекомунікації
10	Ділові послуги	A	Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство		
		E	Водопостачання; каналізація, поводження з відходами		
		G	Оптова та роздрібна торгівля автотранспортними засобами та мотоциклами, їх ремонт		
		M	Професійна, наукова та технічна діяльність		
		N	Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування		
11	Послуги приватним особам, культурні та рекреаційні послуги	L	Операції з нерухомим майном		
		J	Інформація та телекомунікації		
		M	Професійна, наукова та технічна діяльність		
		R	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок		
12	Державні та урядові послуги	Q	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги		
		O	Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування		
		U	Діяльність екстериторіальних організацій і органів		

З табл. 3 видно, що всі секції КВЕД, крім секції Т “Діяльність домашніх господарств”, охоплюються розділами КЗЕП, що дозволить підвищити рівень зіставності та якості статистичної інформації. КЗЕП охоплює весь спектр виробленої різними галузями продукції і може служити різним аналітичним потребам статистиків та інших користувачів. Розробка відповідних перехідних ключів є корисною для виявлення груп однорідних підприємств-резидентів України, виробників та споживачів послуг, а також для розрахунку індексів цін у зовнішній торгівлі послугами.

Підсумовуючи вищезазначене, можна відмітити такі основні позитивні зміни у новій редакції КЗЕП:

- розширення загальної деталізації розділів, додання нових розділів послуг: 1 “Послуги з перероблення матеріальних ресурсів”, 2 “Послуги з ремонту та технічного обслуговування, що не включені до інших категорій”;

- посилення деталізації професійних, технічних та комерційних послуг, адміністративних і допоміжних послуг, послуг у сфері нерухомості, оренди та лізингу, послуг у сфері мистецтва й організації дозвілля;

- введення довідкових статей для підвищення якості обчислення вартості послуг за розділом 1 “Послуги з перероблення матеріальних ресурсів”, 6 “Послуги зі страхування” та 7 “Послуги, пов’язані з фінансовою діяльністю”;

- більш докладно розглянуто послуги, охоплені розділом 12 “Державні та урядові послуги”;

- вилучення зі статистичного обліку вартості товарів для перероблення без зміни власника, замість цього у розділі 1 “Послуги з перероблення матеріальних ресурсів” враховується вартість перероблення цих товарів;

- розділи 2 “Послуги з ремонту та технічного обслуговування, що не включені до інших катего-

рій”, 4 “Послуги з подорожей” та 5 “Послуги з будівництва” враховують вартість товарів, що беруть участь у операціях купівлі-продажу;

- Значне розширення розділу 8 “Роялті, та інші послуги, пов’язані з використанням інтелектуальної власності”.

Впровадження в статистичну практику нової редакції КЗЕП дозволить отримувати збірку на міжнародному рівні статистичну інформацію, яка необхідна учасникам торговельних переговорів в якості орієнтира при розробленні конкретних зобов’язань у галузі торгівлі послугами та подальшого моніторингу їх виконання, а також змін, що можуть виникнути у кожному виді послуг. Така статистична інформація допоможе в ухваленні управлінських рішень щодо формування пріоритетів та стратегій, сприятиме оцінюванню досягнутого ступеня лібералізації для конкретних послуг та ринків.

Список використаних джерел

1. Воронина Н. А. Мировой рынок услуг: тенденции и проблемы развития [Электронный ресурс] / Н. А. Воронина. – Режим доступа : www.rusnauka.com/10_DN_2012/Economics/16_106584.doc.htm
2. Киреев А. П. Международная экономика. В 2-х ч. – Ч. 1. Международная экономика: движение товаров и факторов производства : уч. пос. для вузов / А. П. Киреев. – М. : Международные отношения, 1997. – 416 с.
3. Класифікація зовнішньоекономічних послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/klasf/klasif/kzep.rar>
4. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент. Анализ, планирование, внедрение, контроль / Ф. Котлер. – СПб. : Питер, 1998. – 887 с.
5. Лавлок К. Маркетинг услуг: персонал, технологии, стратегии / К. Лавлок. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2005. – 1008 с.
6. Перепелкин В. Международная практика структурирования сектора услуг / В. Перепелкин // Журнал международного права и международных отношений. – 2007. – № 2. – С. 75–79.
7. Мельник Ю. Інституційне забезпечення участі України у процесах транснаціоналізації міжнародного ринку послуг / Ю. Мельник // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – Тернопіль, 2009. – Вип. 2. – С. 71–83.
8. Михалев И. В. Методологические подходы к определению и структуре сферы услуг [Электронный ресурс] / И. В. Михалев – Режим доступа : http://www.old.rguts.ru/files/electronic_journal/number37/3.doc.
9. Остафійчук Я. В. Підходи до класифікації послуг у контексті формування системи управління сферою послуг [Електронний ресурс] / Я. В. Остафійчук. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/or=8&w=Я.+В.+Остафійчук>.
10. Форма № 9-ЗЕЗ “Звіт про експорт (імпорт) послуг” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/albom/albom_2011/
11. Hill T. P. On Goods and Services / T. P. Hill // Review of Income and Wealth. – 1977, 23 Dec. – P. 315–338.
12. Sixth Edition of the IMF’s Balance of Payments and International Investment Position Manual [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/bop/2007/bopman6.htm> – Screen title.
13. The Manual on Statistics of International Trade in Services, 2010 [Electronic resource]. – Access mode : <http://unstats.un.org/unsd/tradeserv/TFSITS/msits2010.htm> – Screen title.